

Верховний
Суд

«Категорії спадкового права крізь призму практики Верховного Суду»

Василь Крат,
суддя Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент
Telegram: <https://t.me/glossema>

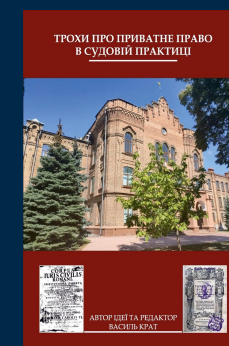
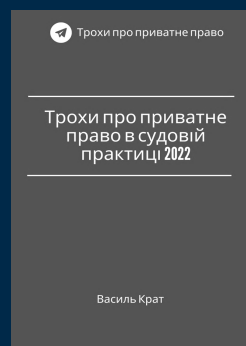
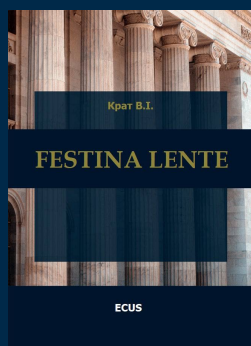
20 лютого 2023 року

Джерела

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в соціальній мережі Facebook за 2021 рік) / Редактор та упорядник В. І. Крат. – Київ, 2021. 234 с. URL: <https://t.me/glossema/2>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2022. 444 с. URL: <https://t.me/glossema/727>

Крат. В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу // Dead Lawyers Society. URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-narysano/>. Опубліковано 16.01.2023.

1. Загальні категорії спадкового права

Право на заповіт та принцип свободи заповіту

Постанова КЦС ВС від 20.07.2022 року у справі № 461/2565/20

Право на заповіт може бути здійснене протягом всього життя особи і включає в себе як право на складення заповіту або кількох заповітів, так і права на їх зміну чи скасування. Усі наведені правомочності заповідача в сукупності із засобами їх правової охорони та захисту є реалізацією **свободи заповіту**, яка є принципом спадкового права.

Свобода заповіту охоплює особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, піддається правовій охороні і після смерті заповідача. **Свобода заповіту** як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання.

Принцип свободи заповіту

Постанова КЦС ВС від 20.07.2022 року у справі № 461/2565/20

Кваліфікація заповіту як нікчемного із мотивів розширеного розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, **порушить принцип свободи заповіту**. За відсутності дефектів волі та волевиявлення заповідача при складанні і посвідченні заповіту кваліфікація останнього як нікчемного з підстав, що прямо не передбачені ані цією статтею, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту у зв'язку з його смертю.

Тільки у разі наявності фізичних вад у заповідача, які позбавляють його можливості прочитати заповіт, посвідчення заповіту відбувається лише при свідках. І саме в цьому разі недотримання такої вимоги щодо порядку посвідчення заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України має наслідком нікчемність заповіту.

Розумне обчислення строку

Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19

Строк як часова категорія характеризується не тільки початковим, а й кінцевим моментом.

Для правильного обчислення різних видів строків важливе значення має визначення початок їх перебігу. Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Тобто день, в якому безпосередньо мав місце момент початку перебігу строку, при обчисленні останнього не враховується.

Розумне обчислення строку

Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19

Положення статті 253 ЦК України поширюються й на інші випадки встановлення початку перебігу строків. **Колегія суддів, з урахуванням принципу розумності**, враховує, що в окремих положеннях ЦК міститься правило про визначення перебігу строку «від дня» чи «з часу», а не «від наступного дня». Такий прийом законодавчої техніки законодавець застосував, керуючись принципом економії нормативного матеріалу, проте він жодним не змінює загального правила передбаченого в статті 253 ЦК України. **Тому початок перебіг строку для прийняття спадщини починається з наступного дня після відповідної календарної дати**, тобто строк для прийняття спадщини має обчислюватись з наступного дня після дня смерті особи або оголошення її померлою.

При визначенні кінцевого дня строку слід ураховувати, що правила частини п`ятої статті 254 ЦК України поширюються на будь-які сфери цивільно-правового регулювання і стосуються будь-яких суб`єктів цивільних правовідносин. Тому коли останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

Іпотека і спадкування?!

Ухвала ОП КЦС ВС від 23.05.2022 в справі № 570/3891/14

Об'єднана палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постановках Верховного Суду України: від 17 квітня 2013 року у справі № 6-18цс13, від 03 червня 2015 року у справі № 6-206цс15, та постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 520/7281/15-ц (провадження № 14-49цс19) та вказати, що:

«найбільш розумним є тлумачення частини першої статті 523 ЦК України таким чином, що вона регулює випадки заміни боржника при переведенні боргу, реорганізації, оскільки **ці випадки правонаступництва допускають можливість отримати від заставодавця (іпотекодавця) попереднє погодження забезпечувати зобов'язання за нового боржника. Як наслідок частина перша статті 523 ЦК України не поширюється на випадки заміни боржника при спадкуванні».**

Зупинення строку на прийняття спадщини постановою КМУ Постанова КЦС ВС від 25.01.2023 року у справі № 676/47/21

Тлумачення вказаних норм, з урахуванням виміру ієрархії актів цивільного законодавства по вертикалі, свідчить, що:

правила щодо строку на прийняття спадщини (початок перебігу, наслідки спливу) регулюються Цивільним кодексом України, який прийнятий Верховною Радою України і є основним актом цивільного законодавства України;

строк на прийняття спадщини по своїй сутності є присічним (статті 1270, 1272 ЦК), оскільки його сплив призводить до того, що спадкоємець вважається таким, який не прийняв спадщину. Тобто сплив строку «присікає» право на прийняття спадщини. Проте в законі, вочевидь з урахуванням сутності права на прийняття спадщини як майнового, передбачена можливість: за згодою самих спадкоємців, що прийняли спадщину, подати заяву про прийняття спадщини (частина друга статті 1272 ЦК України); для спадкоємця звернутися з позовною вимогою та за наявності поважної причини суд визначає додатковий строк на прийняття спадщини (частина третя статті 1272 ЦК України)

Зупинення строку на прийнятті спадщини постановою КМУ Постанова КЦС ВС від 25.01.2023 року у справі № 676/47/21

законодавець як у статті 1270 ЦК України, так і в інших нормах ЦК України, не передбачає допустимості існування такої конструкції як «зупинення перебігу строку на прийнятті спадщини» та можливості в постанові Кабінету Міністрів України визначати інші правила щодо строку на прийнятті спадщини;

пункт 3 постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) суперечить статтям 1270, 1272 ЦК України, а тому не підлягає застосуванню.

Статут як регулятор спадкових відносин

Постанова ВП ВС від 18.03.2020 по справі № 129/1033/13-ц
(провадження № 14-400цс19)

Статут є актом, в якому закріплені локальні норми матеріального права, що врегульовують відносини, зокрема, стосовно управління юридичною особою, можуть визначати особливості спадкування частки у статутному капіталі (фонді) після смерті учасника (співвласника), а також передбачати порядок набуття спадкоємцем померлого учасника (співвласника) прав на участь у цій юридичній особі та на управління нею.

Значення відкриття спадщини

Постанова ОП КЦС ВС від 24.05.2021 у справі № 671/22/19

Під відкриттям спадщини розуміється настання певних юридичних фактів, зумовлюють виникнення спадкових правовідносин.

При цьому як юридичний факт відкриття спадщини характеризується двома параметрами: (1) часом відкриття; (2) місцем відкриття.

Час відкриття спадщини має важливе значення, оскільки на час відкриття спадщини визначаються, зокрема:

склад спадщини;

коло спадкоємців;

матеріальний закон, який буде застосовуватись до спадкових відносин.

Місце відкриття спадщини

Постанова КЦС ВС від 06.11.2019 у справі № 483/637/16-ц

У випадку, коли місцем відкриття спадщини є територія України, і до складу спадщини включаються права на нерухомість, спадкова справа відкривається компетентним органом (нотаріусом) України, із застосуванням законодавства України, який здійснює оформлення спадкових прав і видачу свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, яке знаходиться на території України.

А оформлення спадкових прав і видача свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, яке знаходиться на території РФ здійснюється компетентним органом Російської Федерації, але на підставі і з урахуванням відомостей (коло спадкоємців, які прийняли спадщину, розмір їх часток у спадщині тощо), наявних у спадковій справі, заведеної компетентним органом (нотаріусом) України. Для спадкових правовідносин за правильно визначеним місцем відкриття спадщини не може породжувати правові наслідки факт оформлення спадщини за неправильно визначеним місцем відкриття спадщини.

Усунення від спадкування

Постанова КЦС ВС від 13.07.2022 року у справі № 755/17978/20

Враховуючи визначення суб`єкта кримінального правопорушення, особою, яка може бути усунена судом від права на спадкування внаслідок умисного позбавлення життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя, є лише фізична особа.

Оскільки фізичні особи володіють певними правами та обов`язками та реалізують їх, вони наділяються цивільною правосуб`єктністю, що складається з цивільної правоздатності та цивільної дієздатності.

Частиною першою статті 25 ЦК України встановлено, що цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.

Оскільки цивільну правоздатність має лише фізична особа, яка є живою, усунути від права на спадкування особу, яка на момент подання відповідного позову вже померла, є неможливим, оскільки її цивільна правоздатність вже припинилась.

Встановлено, що ІНФОРМАЦІЯ_1 ОСОБА_5 помер. ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом про усунення ОСОБА_5 від права на спадкування за законом у листопаді 2020 року, тобто після смерті останнього.

Зазначене унеможливорює вирішення спору шляхом усунення померлого ОСОБА_5 від права на спадкування, внаслідок чого позовні вимоги ОСОБА_1 задоволенню не підлягають.

Сингулярне правонаступництво (стаття 1227 ЦК)

Постанова ОП КЦС ВС від 14.02.2022 в справі № 243/13575/19

Тлумачення статті 1227 ЦК України свідчить, що цією нормою встановлено **сингулярне правонаступництво** членів сім'ї спадкодавця на отримання належних йому та неотриманих ним за життя грошових сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат. Указані суми включаються до складу спадщини лише у разі відсутності у спадкодавця членів сім'ї чи їх відмови від права на отримання вказаних сум.

Специфіка правонаступництва прав на отримання сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інших соціальних виплат обґрунтовується необхідністю: а) створення умов для охорони майнових інтересів членів сім'ї спадкодавця в разі, коли вони не є його спадкоємцями; б) забезпечення можливості реалізації права на одержання членами сім'ї спадкодавця належних йому грошових коштів без дотримання передбаченої ЦК України процедури оформлення спадщини.

Сингулярне правонаступництво (стаття 1227 ЦК)

Постанова ОП КЦС ВС від 14.02.2022 в справі № 243/13575/19

Право на одержання грошових сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат виникає у членів сім'ї спадкодавця внаслідок вказівки закону (стаття 1227 ЦК) та додаткового юридичного факту - смерті спадкодавця. Окрім цього, звичайно, необхідно щоб спадкодавець не реалізував належне йому право на отримання певних сум. Причини, через які ці суми не були отримані, можуть бути різноманітними, але закон не надає їм юридичного значення. Моментом, з якого виникатимуть права на отримання виплат, буде момент смерті спадкодавця.

Законодавець не вказує, що перехід права на отримання цих сум є спадкуванням, а члени сім'ї - спадкоємцями. Це має важливе значення, оскільки дозволяє зробити висновок, що на набуття права на одержання грошових сум відповідно до статті 1227 ЦК України не поширюються норми про спадкування за заповітом або законом, зокрема, щодо усунення від спадкування (стаття 1224), прийняття, строків прийняття та оформлення спадщини, врахування цих сум при визначенні розміру обов'язкової частки (стаття 1241 ЦК), задоволення вимог кредиторів (стаття 1281 ЦК). Відповідно при включенні зазначених прав до складу спадщини їх спадкування має відбуватися за правилами, встановленими для спадкування за заповітом або законом.

2. Спадщина (актив і пасив)

Спадкування прав (стаття 1227 ЦК)

Постанова ОП КЦС ВС від 14.02.2022 в справі № 243/13575/19

Відповідно при включенні зазначених прав до складу спадщини їх спадкування має відбуватися за правилами, встановленими для спадкування за заповітом або законом.

Припинення страхових виплат за життя спадкодавця з підстав, не передбачених законом, та не оскарження дій фонду спадкодавцем не зумовлює припинення вже призначених страхових виплат і не позбавляє його спадкоємців можливості спадкувати право на отримання страхових виплат. **Право на такі виплати у спадкодавця зберігається і в розумінні положень статті 1227 ЦК України ці виплати вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю.**

У зв'язку з викладеним Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду вважає за необхідне відступити від висновків, викладених у постановках: від 26 лютого 2020 року у справі № 243/2404/19-ц (провадження № 61-20134св19); від 14 квітня 2020 року у справі № 431/6232/18-ц (провадження № 61-17311св19); від 09 грудня 2020 року у справі № 243/9613/19-ц (провадження № 61-7355св20); від 16 грудня 2020 року у справі № 428/12730/19 (провадження № 61-15863св20), ухвалених Верховним Судом у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду.

Спадування права на відшкодування збитків завданих спадкодавцеві Постанова КЦС ВС від 17.11.2020 у справі № 662/541/15-ц

При застосуванні буквального тлумачення частини першої статті 1230 ЦК України можливий висновок, що спадкоємці набуватимуть лише право на відшкодування збитків завданих спадкодавцеві у договірних зобов'язаннях. Однак це не в повній мірі відповідало би нормам статей 608, 1218, 1219 ЦК України, та суперечило б принципу справедливості, інакше в нерівному становищі опинялися спадкоємці кредитора-учасника договірної зобов'язання та спадкоємці кредитора-учасника недоговірної зобов'язання.

Тому основним критерієм, при включенні таких прав до складу спадщини, повинно бути встановлено чи є право нерозривно пов'язаним із особою кредитора. Додатковим аргументом включення права на відшкодування шкоди у недоговірному зобов'язанні до складу спадщини вказує зміст частини першої статті 1231 ЦК України, у якій передбачено перехід у спадщину обов'язку відшкодувати майнову шкоду у недоговірному зобов'язанні.

Спадкування права на компенсацію моральної шкоди

Постанова КЦС ВС від 13.07.2022 року у справі № 753/15095/17

В цивілістичній доктрині під моральною шкодою розуміються фізичні та душевні страждання, завдані фізичній особі неправомірними рішеннями діями чи бездіяльністю, якими порушуються її особисті немайнові блага або посягають на належне фізичній особі майно, а також приниження честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

По своїй суті право на компенсацію моральної шкоди є особистим, оскільки внаслідок заподіяння моральної шкоди відбувається негативний вплив на особисті немайнові блага фізичної особи. Саме тому у частині третій статті 1230 ЦК передбачено правило, що спадкується право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя. У випадку якщо спадкодавець звернувся до суду з вимогою про компенсацію моральної шкоди й помер на стадії розгляду справи не допускається процесуальне правонаступництво за вимогою про компенсацію моральної шкоди.

 Конституційний Суд ФРН в рішенні від 24.10.2022 визнав конституційною заборону на спадкування права на компенсацію моральної шкоди.

Така заборона стосується тих випадків, коли потерпіла особа померла як до, так і після пред'явлення позову.

Спадкування обов'язку компенсувати моральної шкоди

Постанова КЦС ВС від 13.07.2022 року у справі № 753/15095/17

Сутність обов'язків з грошової компенсації моральної шкоди і судових витрат не дозволяє зробити висновок, що вони мають особистий характер та пов'язані із особою спадкодавця.

У справі, що переглядається:

рішенням Солом'янського районного суду міста Києва від 08 грудня 2021 року стягнуто з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 25 000 грн компенсації моральної шкоди, а також судові витрати, пов'язані з розглядом справи;

обов'язок боржника (спадкодавця ОСОБА_2) про грошову компенсацію моральної шкоди та судових витрат не є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим може бути виконаний іншою особою (іншими особами). За таких обставин, наявні підстави для висновку про те, що спірні правовідносини в цій справі допускають правонаступництво;

Спадування обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки)

Постанова КЦС ВС від 08.05.2019 у справі № 205/9764/16-ц

Тлумачення частини першої статті 1231 ЦК України свідчить, що законодавець не деталізує того, обов'язки в яких зобов'язаннях переходять в порядку спадкування – **договірних чи недоговірних**.

Власне, відсутні будь-які передумови для обмеження законодавцем переходу в порядку спадкового правонаступництва **обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки) в договірних чи недоговірних зобов'язаннях**. Такий висновок підтверджується й системним аналізом випадків використання законодавцем словосполучення «майнова шкода», наприклад, у статтях 22, 623, 1166, 1177 ЦК України.

Які права спадкуються в сфері інтелектуальної власності?!

Постанова КЦС ВС від 08.05.2019 у справі № 646/1750/17

Визначення переліку прав інтелектуальної власності, які підлягають спадкуванню, має здійснюватися із врахуванням положень статей 1218 та 1219 ЦК України. Їх тлумачення, крізь призму наявності майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності, дозволяє стверджувати, що **спадкуватися можуть тільки майнові права**.

Як наслідок при визначенні спадкового активу який складається із прав інтелектуальної власності необхідно встановити чи відносяться відповідні права до майнових.

Див. додатково: <https://t.me/glossema/297>

Конструкція спільності прав спадкоємців

Постанова КЦС ВС від 08.05.2019 у справі № 646/1750/17

Тлумачення статті 428 ЦК України свідчить, що в ній передбачено **конструкцію спільності прав інтелектуальної власності**.

При цьому законодавець не пов'язує спільну належність прав інтелектуальної власності із правовим режим спільної власності, оскільки вона є притаманною для речових відносин.

У тому разі, якщо один із суб'єктів, яким спільно належать певні права інтелектуальної власності, вибуває внаслідок тих чи інших підстав із цих правовідносин (зокрема, внаслідок смерті), то його спадкоємець (спадкоємці) можуть заявляти вимогу про визнання права інтелектуальної власності.

Спадкування права на оспорення

Постанова ВП ВС від 11.09.2019 в справі № 392/1213/17
(провадження № 14-292цс19)

До спадкоємця учасника товариства, у тому числі й колишнього, переходить, зокрема, право на оскарження рішення загальних зборів про виключення спадкодавця із числа учасників товариства, проте корпоративні права лише фактом спадкування ним не набуваються. Аналогічний правовий висновок викладений Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 27 лютого 2019 року у справі № 761/27538/17 (провадження № 14-12цс19).

Спадкування права на оспорення документу чи юридичного факту

Постанова КЦС ВС від 07.10.2020 у справі № 450/2286/16-ц
(провадження № 61-2032св19)

До спадкоємця в порядку спадкування може переходити право на оспорення документу чи юридичного факту (зокрема, правочину, рішення органу юридичної особи, свідоцтва тощо), яке належало спадкодавцю, та не припинилося до його смерті.

В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

Якщо особа, яка має право на оспорення документу (наприклад, свідоцтва про право на спадщину) чи юридичного факту (зокрема, правочину, договору, рішення органу юридичної особи), висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що не буде реалізовувати своє право на оспорення, то така особа пов'язана своїм рішенням і не вправі його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право на оспорення суперечитиме попередній поведінці такої особи і має призводити до припинення зазначеного права.

3. Спадкування за заповітом та заповідальні розпорядження

Заповідальні розпорядження і заповіт

Постанова КЦС ВС від 10.05.2018 у справі № 497/1870/16-ц

Аналіз положень статті 1228 ЦК України дозволяє зробити висновок, що спадкодавець може розпорядитися правом на вклад двома способами:

1) склавши заповіт

2) зробивши відповідне розпорядження банку (фінансовій установі). За умови їх відсутності правонаступництво права на вклад відбувається внаслідок спадкування за законом.

Розпорядження правами в заповіті

Постанова КЦС ВС від 23.05.2018 у справі № 285/1055/16-ц
(провадження № 61-21778св18)

Тлумачення частини першої та четвертої статті 1236 ЦК України дозволяє зробити висновок, що заповітом **може бути охоплено**:

ті права і обов'язки, які належать спадкодавцю на момент його складення; не тільки права і обов'язки, які належать спадкодавцю на момент його складення, а й ті, що виникнуть у спадкодавця після складання заповіту.

Заповідач, як власник, може на свій розсуд як набувати права на майно, так і припиняти їх.

Наявність заповіту не обмежує завідача в тому, щоб майно, вказане в заповіті, продати, подарувати або укласти щодо нього договір довічного утримання тощо.

Право на обов'язкову частку

Постанова КЦС ВС від 02.08.2018 у справі № 705/3890/16-ц

Тлумачення статті 1241 ЦК України свідчить, що право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (стаття 1261 ЦК України) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту.

Хоча норми про право на обов'язкову частку розміщені у главі, присвяченій спадкуванню за заповітом, за своєю сутністю право на обов'язкову частку належить до спадкування за законом.

Тобто право на обов'язкову частку існує лише за наявності заповіту. Коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначене статтею 1241 ЦК України, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Непідписаний заповіт - нікчемний

Постанова КЦС ВС від 12 березня 2020 року в справі № 716/1051/17

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 січня 2020 року в справі № 674/461/16-ц (провадження № 61-34764св18) зроблено висновок, що «підпис є обов'язковим реквізитом правочину, вчиненого в письмовій формі. Наявність підпису підтверджує наміри та волю й фіксує волевиявлення учасника (-ів) правочину, забезпечує їх ідентифікацію та цілісність документу, в якому втілюється правочин. Внаслідок цього підписання правочину здійснюється стороною (сторонами) або ж уповноваженими особами»

Заповіт має бути **особисто підписаний заповідачем** (абзац 1 частини другої статті 1247 ЦК України). У частини першій статті 1257 ЦК України передбачено, що заповіт, складений з порушенням вимог щодо **його форми, є нікчемним**.

Непідписання заповіту заповідачем свідчить, що заповіт складено з порушенням вимог щодо його форми, та, відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України, це має наслідком його нікчемність. Суди встановили, що підпис від імені ОСОБА_3 в оригіналі заповіту від 15 серпня 2005 року виконаний не ОСОБА_3, а іншою особою. За таких обставин, заповіт ОСОБА_3, складений 15 серпня 2005 року, є нікчемним на підставі частини першої статті 1257 ЦК України.

Посвідчення заповіту поза межами нотаріального округу

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 522/9893/17

72. Відтак, якщо нотаріус посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК України та тягнуть нікчемність заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України.

73. Це може бути додатково обґрунтовано такими обставинами.

74. По-перше, у цивільному законодавстві нікчемність правочинів передбачена у випадках, встановлених законом, підстав для чого у наведеній ситуації не вбачається.

75. По-друге, недійсність заповіту з мотивів розширювального розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, матиме наслідком порушення принципу свободи заповіту.

76. Кваліфікація заповіту як нікчемного з підстав, які не передбачені ані частиною першою статті 1257 ЦК України, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує це вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту, оскільки сталася смерть заповідача.

Посвідчення заповіту поза межами нотаріального округу

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 522/9893/17

85. Посилання на вимоги статті 13-1 Закону України «Про нотаріат», пункту 2 глави 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусом України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5, є недоречним виходячи з такого.

86. По-перше, наведені нормативно-правові акти не є актами цивільного законодавства у розумінні статті 4, частини першої статті 203 ЦК України.

94. Порухення норм про необхідність додержуватися нотаріусом свого нотаріального округу може тягти відповідальність нотаріуса, передбачену законом, але не тягне нікчемність заповіту, посвідченого з таким порушенням.

95. Адже правове регулювання порядку посвідчення нотаріусом правочинів лежить поза сферою ЦК України і не є матеріальним правом.

96. Законодавство про нотаріат і нотаріальну діяльність не може чинити негативний вплив на матеріальне право - встановлювати підстави нікчемності правочину, якщо саме таких підстав для його нікчемності матеріальне право не містить.

Місце складення заповіту - реквізит

Постанова КЦС ВС від 06.07.2022 року у справі № 681/196/20

Місце нотаріального посвідчення та місце вчинення правочину є сутнісно різноплановими категоріями, що виконують різне змістовне навантаження в правовому регулюванні. Перша встановлена для нотаріусів на рівні імперативної публічно-правової норми. У свою чергу, друга закріплена на рівні диспозитивної, яку має можливість змінювати сторона (сторони) правочину.

Правила визначення місця вчинення правочину передбачені статтею 211 є диспозитивними. Місце вчинення правочину встановлюється, за загальним правилом, у правочині стороною (сторонами), і тільки за умови відсутності такої вказівки для його визначення застосовуються положення ЦК України. При цьому воно пов'язується з місцем: вираження волі сторони одностороннього правочину; проживання фізичної або місцезнаходження юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір.

Місце складення заповіту - реквізит

Постанова КЦС ВС від 06.07.2022 року у справі № 681/196/20

З огляду на те, що законодавець у диспозитивному порядку урегулював місце вчинення правочину, у цивільному законодавстві йому відводиться незначна роль. Наприклад, порядок видачі, строк дії, припинення та правові наслідки припинення довіреності визначаються правом держави, в якій видана довіреність (стаття 34 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

У деяких випадках законодавством вимагається вказівка місця вчинення правочину, зокрема, у заповіті повинно міститися місце його складення.

При викладенні частини першої статті 1247 ЦК України «місце складення» використано поряд із «письмовою формою». У доктрині та судовій практиці під формою правочину розуміється спосіб вираження волі сторони (сторін) та/або його фіксація. Проте розуміння «місця складення заповіту» як певного місця де здійснюється вираження волі спадкодавця, не дозволяє кваліфікувати вказівку на місце як елемент письмової форми;

Місце складення заповіту - реквізит

Постанова КЦС ВС від 06.07.2022 року у справі № 681/196/20

Під змістом правочину у доктрині та судовій практиці розуміється сукупність умов, викладених у ньому. Аналіз положень книги 6 ЦК України дозволяє стверджувати, що зміст заповіту складає розпорядження заповідача відносно належних йому прав та обов'язків. Тобто розпорядження, як правило, про призначення спадкоємців та розподіл між ними належних спадкодавцю прав та обов'язків. Натомість «місце складення заповіту» сутнісно відмінна від розпоряджень спадкодавця, спрямованих на визначення юридичної долі його прав та обов'язків.

«Місце складення заповіту» не належить до форми та змісту заповіту, а по своїй суті є реквізитом заповіту. Відсутність у заповіті вказівки на місце його складення не має наслідком його недійсність (нікчемність або оспорюваність).

Наслідки несвоечасної реєстрації заповіту в спадковому реєстрі

Постанова КЦС ВС від 17.11.2021 у справі № 755/8776/18

Тлумачення норм цивільного законодавства свідчить, що несвоечасне здійснення державної реєстрації посвідченого заповіту в Спадковому реєстрі **не зумовлює його нікчемність та не є підставою для оспорюваності заповіту.**

Несплата державного мита за посвідчення заповіту як підстава недійсності

Постанова ВС від 16.05.2018 по справі № 564/1226/16-ц

Висновок апеляційного суду про те, що доводи позивача щодо несплати державного мита за посвідчення заповіту не є правовою підставою для визнання заповіту недійсним - обґрунтований, оскільки ці обставини не спростовують волевиявлення заповідача та не свідчать про порушення вимог щодо форми і порядку посвідчення заповіту.

Правило тлумачення favor contractus (favor negotii)

У часи класичних юристів формується *favor testamenti*. За допомогою сприятливого тлумачення зберігати, наскільки це можливо, силу заповіту. Наприклад, якщо хтось був призначений спадкоємцем під неможливою умовою, умова вважалася ненаписаною (*pro nonscripto habetur*), а призначення спадкоємця безумовним.

У Дигестах (D.34.5.12) зазначалося, що якщо в позовах або в ексцепціях вжито двозначний вираз, то найбільш зручно вважати, що обставина, про яку йдеться, швидше дійсна, аніж недійсна (*Quotiens in actionibus aut in exceptionibus ambigua oratio est, commodissimum est id accipi, quo res de qua agitur magis valeat quam pereat*)

Якщо умова неясна і може бути витлумачена як недійсна і так, що дозволить зберегти їй силу, *останнє тлумачення повинно мати перевагу (favor negotii)*.

Правило тлумачення favor contractus

Постанова ОП КЦС ВС від 05.12.2022 у справі № 753/8945/19

Тлумачення правочину - це з'ясування змісту дійсного одностороннього правочину чи договору (двостороннього або багатостороннього правочину), з тексту якого неможливо встановити справжню волю сторони (сторін).

З урахуванням принципу тлумачення favor contractus (тлумачення договору на користь дійсності) сумніви щодо дійсності, чинності та виконуваності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконуваності.

Тлумачення заповіту

Постанова КЦС ВС від 23.02.2022 року у справі № 474/454/18

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 березня 2021 року в справі № 607/11746/17 (провадження № 61-18730св20) зазначено, що «з урахуванням принципів цивільного права, зокрема, добросовісності, справедливості та розумності, сумніви щодо дійсності, чинності та виконуваності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконуваності».

Аналіз статті 1256 ЦК України свідчить, що:

тлумачення заповіту може здійснюватися як при розгляді власне позовної вимоги про тлумачення змісту заповіту, так і, зокрема, при розгляді позовної вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини;

урахуванням того, що зміст заповіту може містити розпорядження про призначення спадкоємця (спадкоємців) і/або визначення спадкового майна (спадщини), **то і тлумачення змісту заповіту може здійснюватися щодо таких розпоряджень заповідача.**

Конкуренція заповітів

Постанова КЦС ВС від 26.06.2019 по справі № 369/3186/17

При складенні заповідачем декількох заповітів може мати місце їх «конкуренція», оскільки необхідно з'ясувати, який саме заповіт (заповіти) визначає (визначають) спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкове майно.

Законодавець для випадку, коли заповідачем складено декілька заповітів, передбачив правила, що повинні враховуватися для того, щоб визначити який саме заповіт (заповіти) визначає (визначають) спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкове майно. Такі правила полягають в тому, що:

по-перше, внаслідок складення нового заповіту відбувається втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт повністю суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі останнього заповіту;

по-друге, внаслідок складення нового заповіту відбувається часткова втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт частково суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт тільки частково скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі двох заповітів.

Конкуренція заповітів

Постанова КЦС ВС від 26.06.2019 по справі № 369/3186/17

Складення нового заповіту, яким зменшено обсяг спадкової маси, порівняно з попереднім, але не змінено спадкоємця, скасовує попередній заповіт у відповідній частині, оскільки спадкодавець визначив спадкоємця тільки щодо частини спадщини.

Відновлення чинності заповіту у справі № 473/1878/19 (провадження № 61-20469сво19)

Тлумачення статті 216 ЦК України свідчить, що слід відмежовувати правові наслідки недійсності правочину і правові наслідки виконання недійсного правочину; до правових наслідків недійсності правочину належить те, що він не створює юридичних наслідків. Окрім цього якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною; правові наслідки виконання двостороннього недійсного правочину охоплюють собою двосторонню реституцію; законом можуть бути встановлені особливі умови застосування наслідків визначених в статті 216 ЦК або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

Наприклад, особливим правовим наслідком недійсного заповіту при їх множинності може бути відновлення чинності попереднього заповіту (частина четверта статті 1254 ЦК України). Тобто законодавець лише в окремих випадках передбачає таку конструкцію як відновлення чинності правочину.

Чи скасовує нікчемний заповіт попередній заповіт?

Постанова ОП КЦС ВС від 01.03.2021 у справі № 473/1878/19
(провадження № 61-20469сво19)

Тлумачення статті 216 та 1254 ЦК України свідчить, що:

частина четверта статті 1254 ЦК України стосується тільки тих випадків, за яких новий заповіт визнано недійсним через **дефект волі заповідача на підставі статті 225 ЦК України (заповідач у момент вчинення заповіту не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг керувати ними) чи статті 231 ЦК України (заповіт вчинено під впливом насильства)**, дія попереднього заповіту відновлюється;

частина четверта статті 1254 ЦК України розрахована тільки на визначення правових наслідків недійсності оспорюваного заповіту (відповідно до статей 225 і 230 ЦК України) і не регулює впливу нікчемності заповіту на відновлення попереднього заповіту; **частина четверта статті 1254 ЦК України не може регулювати правові наслідки нікчемності заповіту, оскільки нікчемний заповіт не породжує будь-який правовий результат.**

При нікчемності другого заповіту слід вести мову не про відновлення чинності першого заповіту, а про те, що вчинення наступного нікчемного заповіту, не може скасовувати попередній заповіт; **положення частини четвертої статті 1254 ЦК України є виключенням із загального правила про наслідки недійсності правочину, а отже, за аналогією застосовані бути не можуть.**

Хто може оспорювати заповіт?!

Постанова КЦС ВС від 08.12.2021 у справі № 752/18370/16-ц

Аналіз статті 225 ЦК України дозволяє зробити висновок, що до інших осіб, чиї цивільні права або інтереси порушені, не може належати набувач за договором довічного утримання (догляду) з яким спадкодавець (відчужувач) вчинив цей договір.

Оспорювання спадкоємцем відчужувача договору довічного утримання (догляду) не свідчить про порушення заповітом спадкодавця (відчужувача) цивільних прав або інтересів набувача.

Як формулюється вимога?

Постанова КЦС ВС від 28 листопада 2018 року у справі № 2-1201/2005

Позивач звернулась до суду з позовом про скасування заповіту.

Аналіз змісту глави 85 ЦК України свідчить, що у цивільному законодавстві не передбачено можливості скасування заповіту за позовом заінтересованої особи в судовому порядку. Право скасувати заповіт належить лише заповідачу (статті 1254 ЦК України).

Тоді як за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (частина друга статті 1257 ЦК України).

4. Спадкування за законом

Трохи про набуття права на спадкування за законом
Telegram: <https://t.me/glossema/292>

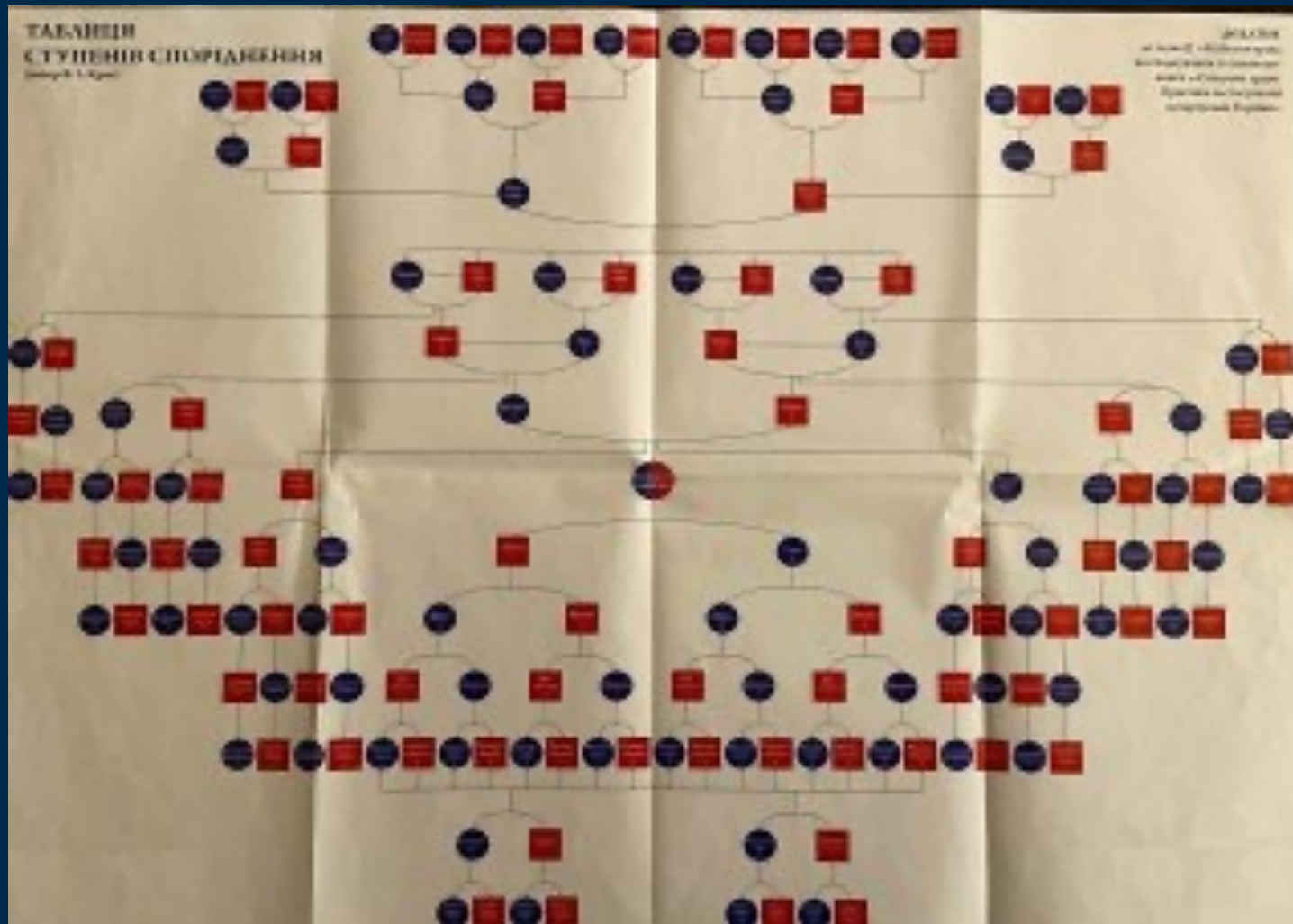
**Презентація до лекції:
«Набуття права на спадкування за
законом»**

20 липня 2012 року

Василь Крат
Telegram: <https://t.me/glossema>

Таблиця ступенів споріднення

Telegram: <https://t.me/glossema/268>, <https://t.me/glossema/269>

Сутність спадкування за законом

Постанова КЦС ВС від 20.06.2018 у справі № 643/1216/15-ц

В основі спадкування за законом **знаходиться принцип черговості**, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими.

Кожна черга - це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Сутність спадкування за законом

Постанова КЦС ВС від 20.06.2018 у справі № 643/1216/15-ц

Системне тлумачення положень статей 1258, 1259 та інших положень книги 6 ЦК України дозволяє стверджувати про необхідність розмежовувати такі правові конструкції як «одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) та «зміну суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом».

«Одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) стосується другої - п'ятої черг і пов'язується із такими негативними юридичними фактами як: відсутність спадкоємців попередньої черги; усунення спадкоємців попередньої черги від права на спадкування; неприйняття спадкоємцями попередньої черги спадщини; відмова від прийняття спадщини.

Сутність спадкування за законом

Постанова КЦС ВС від 20.06.2018 у справі № 643/1216/15-ц

На «зміну суб'єктного склад осіб, які набувають право на спадкування за законом» в межах певної черги впливають так юридичні факти як:

зміна черговості на підставі договору або рішення суду (стаття 1259 ЦК України);

застосування правил про право представлення (стаття 1266 ЦК України);

відмова спадкоємця від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за законом (частина друга статті 1274 ЦК України);

спадкова трансмісія (стаття 1276 ЦК України);

збереження правового зв'язку при усиновленні (частина третя статті 1260 ЦК України).

суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом стосується першої - п'ятої черги.

Юридичні факти необхідні для спадкування за законом

Постанова КЦС ВС від 23.03.2021 у справі № 643/14592/18

Позитивні юридичні факти, тобто ті, які повинні існувати на час відкриття спадщини і можуть зумовлювати, за передбачених в ЦК умов, виникнення права на спадкування за законом.

Аналіз положень глави 68 ЦК України дозволяє стверджувати, що для спадкування за законом мають існувати чітко визначені юридичні факти, що підтверджують наявність:

родинних відносин (певний ступінь споріднення зі спадкодавцем);

квазіродинних відносин (усиновлення спадкоємця чи спадкодавця);

сімейних відносин (шлюб зі спадкодавцем; проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як 5 років до часу відкриття спадщини);

відносин із утримання (перебування на утриманні спадкодавця спадкоємцем не менш як 5 років до часу відкриття спадщини).

Вплив усиновлення на спадкування за законом

Постанова КЦС ВС від 01.12.2021 у справі № 544/1615/19

Усиновлення є по своїй суті правоприпиняючим та правовстановлюючим юридичним фактом. В сфері спадкового права правоприпиняючий ефект полягає в тому, що з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням.

Завдяки припиненню правового зв'язку поміж усиновленим і його батьками усиновлений та його нащадки не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії. Батьки усиновленого та інші його родичі за походженням по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті усиновленого та його нащадків. Відповідно правостворюючий ефект зводиться до того, що з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому - між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням.

Вплив усиновлення на спадкування за законом

Постанова КЦС ВС від 01.12.2021 у справі № 544/1615/19

При збереженні правового зв'язку між усиновленим та його батьками відбувається вплив на набуття права на спадкування за законом, який виражається в тому, що:

усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням. Як наслідок вони спадкують один після одного;

один із батьків (батько чи мати) і його родичі й усиновлений та його нащадки спадкують один після одного;

у разі смерті баби, діда усиновленого він має право на спадкування тільки за правом представлення, за дотримання умов викладених в частині першій статті 1266 ЦК. Усиновленому не надається права на спадкування в п'яту чергу; після смерті усиновленого його баба, дід спадкують на загальних підставах, тобто в другу чергу; у разі смерті брата, сестри за походженням усиновленого він має право на спадкування як спадкоємець другої черги; за умови смерті усиновленого його брат, сестра за походженням спадкують на загальних підставах, тобто в другу чергу.

Визначення ступеня споріднення

Постанова КЦС ВС від 20.06.2018 у справі № 643/1216/15-ц

Тлумачення абзацу 2 частини першої статті 1265 ЦК України дозволяє зробити висновок, що ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця.

Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

Ступінь є свого роду одиницею вимірювання споріднення поміж родичами за походженням. Він надає можливість встановити «відстань» між спорідненими особами (родичами за походженням).

Причому така «відстань» може характеризувати як більш близьке споріднення, так і віддалене. Як наслідок чим далі біологічно особи знаходяться одна від одної, тим більший порядковий ступінь споріднення їх пов'язує.

Спадування за правом представлення

Постанова КЦС ВС від 20.06.2018 у справі № 643/1216/15-ц

Аналіз статті 1266 ЦК України свідчить, що **спадкуванням за правом представлення** - це такий порядок набуття права на спадкування за законом при якому спадкоємці п'ятої черги включаються до складу першої, другої чи третьої черги замість спадкоємця внаслідок того, що він помер до відкриття спадщини.

По своїй суті спадкування за правом представлення - це специфічний порядок набуття права на спадкування за законом, і він не є окремою підставою або видом спадкування. У такому разі суб'єктами спадкування за правом представлення будуть певні спадкоємців за законом. Спадкування за правом представлення надає можливість спадкоємцям п'ятої черги за законом переміститися у вищу чергу (першу, другу або третю чергу).

Верховний
Суд

Дякую за увагу!